

Son Osmanlı Kuşacağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu

Michael Provence, Çev. Okan Doğan

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 445 sayfa, ISBN: 978-625-7631-38-9.

Betül KARAASLAN*

Michael Provence, California Üniversitesi Tarih Bölümünde Orta Doğu tarihi profesörüdür. Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve 20. yüzyıl başı sömürge Orta Doğu'su üzerine çalışmaları bulunmaktadır. *Büyük Suriye İsyanı ve Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi* adlı kitabı 2005 yılında Türkçeye çevrilmiştir. 2021'de Türkçeye kazandırılan bir diğer eseri *Son Osmanlı Kuşacağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu* bu çalışmada incelenecektir.

Kitap; görseller, haritalar, tablolar, teşekkürler, kısaltmalar, son Osmanlı kuşağına mensup askerî ve sivil figürler, tablolar ve giriş kısımlarıyla başlamaktadır. Kitaptaki altı bölüme ek olarak sonuçlar ve son söz kısımları yer almaktadır. Bölüm başlıkları sırasıyla “Uzun 19. Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi: Memur Yetiştirmek, Vatandaş Yaratmak”, “Osmanlı Sonrası Ortadoğu’da Kolonyalizmin Teorisi ve Pratiği”, “Kaybedilmiş Savaş ve Savaş Sonrasının Düzenlemeleriyle Savaş: Osmanlı Sonrası Ortadoğu Şekilleniyor, 1918-1922”, “Milletler Cemiyeti’nde Umutlar ve Hüsrانlar: Osmanlı Sonrası Dönemde Silahlı Mücadelenin Dönüşü 1923-27”, “Sömürge Anayasaları ve Sözleşmeleri: Osmanlı Sonrası Dönemde Militarizm 1927-36”, “Son Osmanlı Kuşacağının Son Günleri, 1936-38” şeklindedir.

Kitabın sonlarında seçilmiş kaynakça ve dizin yer almaktadır. Haritalar “Osmanlı İmparatorluğu 1908”, “Osmanlı İmparatorluğu 1914”, “Savaş Zamanı Bölme Planları”, “Osmanlı Sonrası Ortadoğu, 1921-3” şeklinde verilmiştir. Ayrıca tablolar bölümünde subaylar, sivil görevliler ve

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yakınçağ Anabilim Dalı, İstanbul, karaaslann.betul@gmail.com

Osmanlı uyruğundan olmayan figürler detaylı olarak sunulmuştur. Her bölüm kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmış ve her bölümün başında olaylar kronolojik olarak sıralanmıştır.

Provence, kitabını üç argüman üzerine inşa etmiştir. Bunlar; son dönem Osmanlı modernleşmesi, Orta Doğu'daki sömürgeci miras ve sömürgecilik tecrübesidir. Yazar, kitabın tamamında ulusal tarih yazım anlayışını bir kenara bırakarak, bu bölgelerin (Suriye, Filistin, Irak vd.) *ortak tecrübe* perspektifinden anlaşılmasını amaçlamıştır. Kitap, iki dünya savaşı arası dönemde, *Avrupa medeniyeti* tarafından yeniden şekillendirilen Orta Doğu'da son Osmanlı kuşağının mücadelesini anlatmaktadır.

Birinci bölüm, on altı başlıktan oluşmakta ve Osmanlı'da modern eğitim sürecini ele almaktadır. Yazar bu bölümde, Osmanlı modernleşmesini kaçınılmaz olarak 19. yüzyılın gelişen olayları sonucu ortaya çıkan bir mesele olarak görürken; Osmanlı Orta Doğu'sunun 19. yüzyıl modernleşmesinden, militarizminden ve milliyetçiliğinden soyutlanmasına dikkat çekmiştir. Bu bakımdan Provence, Osmanlı modernleşmesinin Orta Doğu'ya etkisini şöyle yorumlamıştır:

“Askerî eğitim projesi, Ortadoğu'da devletin giriştiği en geniş ölçekli eğitim projesi ve kasti olarak toplumsal tabakaları eşitlemek yönünde kullanılmış bir motordur; bu itibarla Türkiye'de ve Ortadoğu'nun Arap ülkelerinde bugün bile yaprak yaprak açılan sonuçlar meydana getirmiştir. Gelgelelim hepsi de geç dönem Osmanlı sisteminin mahsulü olan Mustafa Kemal, Enver Paşa, Cemal Paşa, İsmet İnönü ve Nuri es-Said ve sayısız başka insanın etkisine karşın askerî okullar tarihçilerin dikkatini çok nadiren çekebilmiştir. Ayrıca subayları siyasetle tanıştıran şey de modern askerî eğitim olmuştur ve bu miras bölgeyi etkilemeye devam edegelmıştır.” (s. 54-55)

Devamında yazar, askerî devlet okullarının ve seçkin mülki okulların şekillendirdiği Osmanlı evlatlarının Suriye, Filistin, Irak gibi yerlerdeki mücadelelerini Türk veya Arap milliyetçiliği olarak değil; yüzyıllardır süregelen imparatorluk bilincinin muhafızlarının bir ürünü olarak görmemizi sağlamıştır.

Kitabın ikinci bölümü dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde sömürge Orta Doğu'sunun oluşumundaki önemli olaylara yer verilmiştir. 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı Orta Doğu'sunu din, mezhep, ırk ayrımına göre yeniden şekillendirmiştir. İngiltere bunu yaparken Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir zaman benimsemediği etnik kimlik usulünü uygulamıştır. Bu bağlamda *Arap İsyanı* ve *Siyonizm* İngiltere'nin bölgeyi kontrol etmesindeki en büyük aracı olmuştur. Provence, kitapta bu konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Tıpkı Hüseyin'i Osmanlı karşıtı bir Arap halifesi olarak işe koşma çabası Balfour Deklarasyonu da Amerikalı ve Avrupalı Yahudilerin siyasi bilincine ilişkin bazı basit intibalara yaslanıyordu. Başka bir deyişle, surf 'kavm-i necipten' alternatif bir halifeyi himaye etmek suretiyle Osmanlı Suriyelilerinin Osmanlı'ya olan sadakatini ortadan kaldıracaklarını düşünen İngiliz politika geliştiricileri, aynı şekilde, Rusya'daki Bolşevik Yahudilerin, Alman Yahudilerin ve Amerikalı Yahudilerin diğer bütün önceliklerden evvel dinlerine sadakat borcuyla hareket edeceklerini tahayyül ediyorlardı.” (s. 120)

Devam eden sayfalarda, Woodrow Wilson'ın *evrensel haklar, milletlerin ve halkların eşitliği*

gibi kavramları içeren *on dört ilkesinden* söz edilmiştir. Bu ilkelerin özellikle XXII. maddesi büyük tartışmalara konu olmuştur. Provence, bu konu hakkında Milletler Cemiyeti'ne bazı eleştirilerde bulunmuş ve bölge sakinlerinin kendilerine danışılmadan hazırlanan gizli antlaşmalara itiraz eden telgraflarından örnekler sunmuştur. Bölümün devamında Milletler Cemiyeti ve Mandalar Birimi tartışma konusu olmuş ve sistemin vatandaşların *kendi kaderini tayin* hakkını imkânsız hâle getirdiği ortaya çıkmıştır.

Üçüncü bölüm on beş başlık altında toplanmıştır. Bölüm genel olarak 1918 sonrasında sınırları yeniden belirlenen Orta Doğu'ya odaklanmaktadır. Provence, bu bölümde Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı ordusu hakkında önemli tespitlerde bulunarak daha fazla araştırmaya kapı aralamıştır. Provence'e göre Osmanlı ordusu savaştan sonra mağlup olduğu hâlde hiç beklenmedik bir şekilde hayatta kalmaya devam etmiş ve tamamen terhis edilmemiştir. Ayrıca yazar, İngiltere ve Fransa'nın savaştan önceki planlamalarında Osmanlı ordusunu küçümsediklerine dikkat çekmiştir. Böylece Provence, Osmanlı İmparatorluğu'nun çabucak yıkıldı algısını yıkıp yeni tartışmaların önünü açmıştır. Devamında yazar, Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki en son direnişi olan 1918 Nablus hezimetini konu alır. Burada okuyucuya sanki o yılları yaşatırcasına bir anlatım sergiler. Nablus'taki yenilgiden sonra aktif görevdeki Osmanlı subaylarının kaldığı ikilem de anlatılmaktadır. Ülkenin 1918'de bölünmesiyle askerî okul mezunlarının birçoğu, daha sonra kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti ordusunda görev almış; diğer bir çoğunluk ise ülkenin dışında kalan Suriye, Irak, Filistin vd. topraklarda kendilerine sivil ve askerî sistemde yer bulmuşlardır.

Diğer bir taraftan Provence, popüler tarihte yer alan "*Araplar ihanet etti*" argümanına farklı bir yorum getirmiştir. Yazar bu konuda, oran vererek Arap Osmanlı subaylarının Faysal Hüseyin'i destekleme durumlarına değinmiştir. Böylece Provence, çeşitli kaynak ve yazarlara da atıfta bulunarak literatürdeki birçok genel kabulü çürütmüştür. Bu duruma, "*Arap Osmanlı subaylarının büyük bir çoğunluğu savaş boyu Osmanlı hizmetinde kalmıştı; ancak az sayıda Arap subay da vardı ki İngiliz veya Arap kuvvetleri tarafından ele geçirildikten sonra Faysal'ın isyanına katılmışlardı.*" (s. 174) sözleri örnek olarak verilebilir.

Dördüncü bölüm on dört alt başlıktan oluşmakta ve Osmanlı sonrası dönemde özellikle Suriye-Filistin'deki mücadelelere odaklanmaktadır. Emperyalizme karşı verilen mücadelelerde bir tek Anadolu mücadelesi başarıya ulaşmış ve 1923 tarihinde Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları eski Osmanlı bölgelerinden kopmuştur. Yazar, "*Musa Kazım ve Suriye-Filistin Kongresi'ni teşkil eden diğer tecrübeli siyasetçiler Osmanlı Devleti'ni hiçbir zaman terk etmemişlerdi, ancak Lozan'da öğrenmiş oldukları gibi Osmanlı Devleti onları terk etmişti.*" yorumunu yapmıştır. Ancak bu yorum, çok keskin olmakla beraber Anadolu dışındaki bazı eski Osmanlı subaylarının, mağlubiyeti kabul ederek manda devletleri içerisinde yer almalarının ifade edilmemesi bakımından eksik kalmıştır.

Sayfaların devamında, Fransa'nın etik olmayan yönetimi karşısındaki isyanlara dikkat çekilmiştir. Suriye isyanında Şekip Arslan öne çıkmış; Fransa'nın en başından beri Suriye'deki halkın çaresizliklerini Mandalar Komisyonuna iletmedeki engellemelerinin önüne geçmeye çalışmıştır. Arslan, Suriye-Filistin Kongresi aracılığıyla Mandalar Komisyonuna, Fransız hükûmetinin daha önce sunması gereken *katliamların* raporlarını sunmuştur. Kitapta, Levant Fransız Yüksek Komiseri Robert de Caix ve komisyon üyesi arasında şöyle bir konuşmaya yer verilmiştir:

“Söz konusu köyler manda kuvvetlerine saldırmakla da itham edilmiyorken de Caix neden seçimin hava bombardımanı ile asker sevki arasında olduğunu iddia ediyordu? Bu sorgulamaya de Caix'nin cevabı köylülerin yalancılığa alışagelmış olduklarını söylemek oldu. Üstelik Büyük Britanya'nın Irak'ta göstermiş olduğu gibi kabul gören isyan bastırma metodu uçaklardı. Kadınlar ve çocuklar öldürülebiliyordu, ancak başka yöntemler kullanılsa daha fazlası ölebilirdi ve uçaklar uzaktan duyulabildiklerinden köylülere kaçıp saklanma şansı da tanıyorlardı.” (s. 285)

Verilen bu konuşma aslında 21. yüzyıl *Batı medeniyetinin* bilinçaltını sunmaktadır. Diğer bir taraftan Suriye İsyanı'nda Sultan el-Atreş ve Doktor Şehbender gibi liderlerin sömürge yönetimlerine karşı izledikleri taktiklerin daha sonra Büyük Filistin İsyanı'na olan etkileri ele alınmış ve bu konu 5-6. bölümlerde işlenmiştir.

Beşinci bölüm on dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölüm, arka planda sömürgeci devletlerin çıkarlarını taşıyan anayasaları ve sözleşmeleri ihtiva etmektedir. Kudüs gibi özel idari bölge düzenlemeleri her ne kadar Avrupalı devletlerin buralara müdahalelerini engellemek için yapılmışsa da, savaş sonrası dönemde artık bu müdahaleler mümkün hâle gelmeye başlamıştır. Yazar özellikle, Filistin'de devlet yapısının olmadığı için burada savaştan sonra asker kadrosunun yokluğuna dikkat çekmiş ve 1918'den sonra İngilizlerin bu bölgeyi diğer bölgelere nazaran daha fazla pasifleştirdiğini belirtmiştir. Irak ise 1932'de İngilizlerin emperyalist gölgesi altında bağımsız olmuştur. Yazar, bu bağımsızlığı İngiliz kontrolünün hafifçe gevşetilmesi ve büyük ölçüde kozmetik bazı değişimlerden ibaret olacağı şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca Irak'taki eski Osmanlı siyasetçilerinden olan Yasin el-Haşimi'nin İngiliz varlığına silahlı muhalefet yerine, uzlaşma yollarını kullanarak mücadelesi anlatılmıştır. Ancak yazar, el-Haşimi'nin Irak'ın tam kontrolünü sağlamaya yönelik çabalarını, İngiliz yönetiminin *“asabi bir kıkırdamayla”* (s. 348) takip ettiğinin altını da çizmiştir.

Eserin son bölümünde yazar, “Son Osmanlı Kuşağı'nın Son Günleri, 1936-38” başlığı altında Irak darbesi, Suriye bağımsızlığının başarısızlığı ve Filistin İsyanı'nın sona ermesi konularını incelemiştir. Yazar özellikle, Yasin el-Haşimi'nin Bağdat'taki başarılarının önemli sonuçları üzerinde durmuştur. Yasin el-Haşimi, Balkan Harbi'nden beri süregelen birlik-beraberlik, adalet, özgürlük umutlarının Suriye ve Filistin'de de yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca yazar, “Yasin El-Haşimi'nin Ölümü ve Cenazesi” başlığı altında Haşimi ve ona yakın siyasilerin İngilizler açısından nasıl bir tehdit olduğunu analiz etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Haşimi'nin ölümü ve

ona yakın olanlara yapılan suikastlara değinen yazar, okuyucuya Orta Doğu'daki darbelerin ilk nüvelerini vermiştir.

Yazar, kitapta Suriye'yi azınlıklara göre parçalayan Robert de Caix ve Milletler Cemiyeti'ne eleştirel bir tarafsızlıkla katılan William Rappard'ın atışmaları üzerinden bazı mesajlar vermiştir. Özellikle dilekçe ve şikâyet mektupları üzerinden yapılan anlatımlar, Orta Doğu'daki İngiltere ve Fransa hamiliğinin meşru olmadığını göstermiştir. Fransa, Suriye'de mezhep çatışmaları ve iç savaşlardan beslenme gibi geçici çözümlere gitmiştir. Bu kitap aslında günümüz Orta Doğu olaylarına net bir şekilde bakmamızı sağlayan, Avrupa ile ilgili kafamızdaki sorulara cevap veren kapsamlı bir eserdir.

Kitapta Osmanlı subay kuşağından sadece Arap kuşağına değinilmiş ancak ordudaki etnik azınlığın rolüne değinilmemiştir. İngiltere'nin Filistin ve Lübnan'da etnik azınlığı yeğlemesi bakımından bu husus eksik kalmıştır. Sonuçta İsrail ve Lübnan'ın, yıllardır aralıksız süren bölge çatışmalarına sebep olması sömürgecilik mirasının bir parçasıdır. Aynı zamanda subaylar kuşağından Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'den bahsedilirken sadece Lozan Antlaşması ve İskenderun Krizi üzerinden "*Osmanlı Araplarının artık kendi başlarına olduğu*" (s. 403) çıkarımları daha da genişletilmeye muhtaçtır.

Yazar, kaynak kullanımında Suriye, Türkiye, Lübnan, İsviçre, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık ve ABD arşivlerinden yararlanmıştır. Ayrıca verilen örneklerde sıkça basın kaynaklarından alıntılar yapılmıştır. Kitapta birinci elden kaynak kullanımına oldukça fazla yer verilmiştir. Provence, yaptığı eleştirilerde nesnellliğini korumaya son derece özen göstermiştir. Özellikle genel kabul gören yanlışlar hakkında, kitapta daha fazla araştırılacak meselelere yer verilmiştir. Geniş hacimli bir eser olmasına karşın son derece akıcı bir üslup ile kaleme alınmıştır. Son olarak bu eser, özellikle Orta Doğu alanında çalışmalar yapacak olanların baş ucu kaynağı vasfını taşımaktadır.